

Kritika

könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv

Bányai János

Az avantgárd és ami utána következik

1. Aczél Géza: *(fél)édes hendikep*.
Összegyűjtött versek. Palatinus, Budapest, 2006

Aczél Gézának szándékosan többértelműre alakított *(fél)édes hendikep* című, „Összegyűjtött versek”-et tartalmazó kötete az éppen időszerű kánon ellenében úgy egységesít avantgárdot és szövegirodalmat, hogy abból egy rezignációra, elégiára és iróniára hajlamos költő arcéle rajzolódik ki. Helyenként elhomályosított, helyenként élesen körvonalazott, magányos arcél. Figyelmeztető jelként mutatkozik meg a kortárs magyar költészet igencsak telített égboltján. Visszafogottságot sugalmaz, kitérőt és távolról szemlélődőt, belenyugvó szomorúságot, inkább lemondást mint lázadást. Újabb verseiből ez az iróniával felerősített rezignáció hallatszik ki. Az összegyűjtött versek könyvét lapozva megint egyszer bebizonyosodott, hogy a későbbiek átvilágítják a korábbiakat, a korábbiak meg értelmezik a későbbieket. Hálót teremtenek, az eddigi életmű egészét összefoglaló és egységessé tevő hálót. Azt jelenti ez, hogy az összegyűjtött versek könyvét lapozva Aczél Géza költészetének egészéről lehet szólni. Az első versektől a legújabbakig megtett, váltásokat, sőt kitérőket tartalmazó útvjáról a költőnek, de szóba kerülhet költészetének összefoglaló poétikai háttere is, főként azért, mert Aczél Géza az avantgárd jó ismerője és elkötelezettje, Kassák monográfusa, amiből könnyen adódhatna egy avantgárd utáni, az avantgárdot destrualó, ezzel líratörténeti emlékezetbe utaló, de a szövegirodalomtól látványosan távolságot tartó poétika feltételezése, amire Aczél verseiben, verseinek ritka önreprezentációiban bizonyítékok vannak. Kötődése azonban az avantgárdhoz am-

bivalens. Részint elismerő, részint pedig romboló. Elismerő, mert a vers és a próza választóvonalait az első versek kivételével versről versre áttöri, mert továbbá a modern költészet hagyományait, a szépségeszményt, a rímelést, a vers rimikus elrendezettségét ironikus kontextusba, legtöbbször sorközökbe helyezi, miközben rombolja a Kassák, a Füst Milán (az „apostolok”) nevével jelölhető avantgárdot, főként pátozát és profetikusságát iróniával, sőt ha úgy tetszik, a szeretet iróniájával verve szét. Ily módon: „megvakartam Kassákon és Füst Milánon nevelkedett koponyámat” (*az emlékek kamatoztatása*), máshol „funkciójukat veszített szürreális képek”-et említ, meg „rímes lompos szabadvers”-ről beszél (*[ablak]csönd*). Destruál, hogy megőrizhessen, rombol, hogy fenntarthasson. Mindezt azért, hogy nyitottá tegye a verset, s ezáltal dialogikus helyzetbe hozza, amely dialógusnak a romantikus elégia, a modernség szépségeszménye, az avantgárd – főként a szürrealizmus – asszociatív szabadsága ugyanúgy résztvevője és alakítója, mint a szövegirodalom és a belőlük származtatott kis elbeszélések. Éppen e dialogikus helyzetben olvassák Aczél Géza szövegei a költészet hagyományvilágát, és olvasatuk nyomán mind az avantgárd, mint a modernség, de még a romantika is a tradícióból átlép a jelenbe, hiszen megszólíttatott.

Ennek a párbeszédnek a jegyében és szorításában születnek Aczél Géza újabb versei, és most ismerhető fel, hogy a korábbiak is részei a dialógusnak. Bennük avantgárd és az avantgárd utáni közé szorított költői én szólal meg. A személyessé alakított párbeszéd töri át az irányzatok és poétikák határvonalait. Emlékek és élmények, érzések és hangulatok diskurzív felületein alakul a vers a korai szikár, egyetlen képre redukált villanások után a prózai beszéd felé mutató hosszú sorokban. A hosszú, központozás nélküli sorok rendkívül teherbírók, a banálisnak látszót éppúgy közlik, mint az emelkedettet, rímhelyzeteket is teremtenek, versritmus-émlékeket idéznek fel. Ráismerése a vers és a próza, az avantgárd és az avantgárd utáni beszéd választóvonalán egy újféle versre azonban, Aczél Géza meglátása szerint, nem sikere a költészetnek, hiszen „ki kellene lassan bicegni a versből / mert itt talál e múltó műfaj s a szüntelen halál”, (*[ablak]sánta*), hanem a mulandóság belátása, amin mit sem változtat, sőt megerősíti a hosszú sorba rejtett belső rímpár: *talál – halál*.

Van azonban ennek az újabb versekben következetesen fenntartott ketősségnek és párbeszédnek még egy figyelemre méltó vonatkozása. Az avantgárdot fenntartó ambivalencia nem semmisíti meg a destruáltat, ellenkezőleg, újraolvasására tesz kísérletet, sőt újraírását is lehetőségként lebegteti meg, bár ez a lehetőség már elérhetetlen: „még ezt megírom aztán legyen vége / szavakba vésett dalnak és halálnak” (*a mánia terjeszkedése*), áll egy korábbi versben, majd így folytatódik a vers: „szép volt míg föllazult bennünk a lábjegyzetelt lelki élet / ám menekülést az ősi sorból melyikünk találhat / ha nincs géniusz hát ásítson a puszta / ha ránk mászott a kor / hát törjön

a varázs”. Az avantgárd újraolvasását és lehetséges újraírását mondja a Bori Imrének ajánlott *(ablak)tabu* című vers óriáslátomása is, amelybe többszörös áttételeken át ékelődnek be ismert és kevésbé ismert avantgárd szavak, szürrealista képek, dadaista gesztusok, de egyúttal az egykoron tabuként kezelt avantgárd beszédmód feloldozásának jegyei is: a „tarkára kikent” harcosok közé érkezett, megközelítette a tabuként kezelt követ és a „parányi fényben” „betűzgetni kezdte a messziről jött üzenetet a nagy hegyekből jött egyetlen írástudó a-vant-gárd”. Mágikus ereje lehet a kőbe vésett szónak és Aczél Géza, bár jól tudja, az avantgárd líra már nem írható, legfeljebb újraírható, tehát „másolható” és „idézhető”, beszédmódja sem folytatható, de mágikus vonzereje fenntartható a költészet emlékezetében utalások, allúziók, parafrázisok alakzataiban. Miként az *elpangtak bizony napjaink* utolsó soraiban áll: „az ember árva ha teheti bölcsen kikönyököl a világ ablakába / és már csak szürrealista kép szeretne lenni fölülve az idő homlokára”. „Elpangtak” hát a szürrealizmus napjai, nyomuk azonban tartósan ott maradt az idő homlokán, és vágott képként virít.

De mi került az avantgárd, mi a szürrealizmus napjai, a szürrealista kép helyére? Aczél Géza válasza ironikus és önleplező. Ironikusan vezeti be a líra területére a mindennapok kiválasztott pillanatait, a panelház ablakából láthatót, a gépkocsi kereke alá került macska halálát, a koldust, a csöndet, a sántát és a szakácsot, aztán a konyha titkait feltáró beszédet, az ízek és illatok világát, a tokaszalonnát, a lecsót, a frankfurti levest, a főtt krumplit, a rakott krumplit, a körömpörköltet. Az avantgárdot hirdető költő útja a mindennapoknak a modern költészetben elkerült világa felé vezetett, a létezésnek alsóbb rétegei felé, de ezt nem a közvetlen szókimondás eszközeivel tette, nem a modern poétikáját még felháborító, az avantgárdéban azonban engedélyezett szó szerintiséggel, hanem az emlékképek, a múlt, az anya, az apa, a korán elhunyt testvér, a régi ház és konyha, az emlékezés szeretetével enyhén ironikusra formált felemlítésével, mégpedig a panelmindennapok kontextusában. Nem egy talaját vesztett, hanem éppenséggel a mindennapokban talajára lelt személyiség szólal meg ezekben a versekben, valaki, aki már leszámolt az illúziókkal, akinek nincsenek se reményei, se tervei, csak napjai vannak, de ezek a napok is elpanganak lassan. Van azonban az ironikusra átszerelt elégikus hangvételnek néhány megkülönböztető jegye is. Az egyik a megszólítás sok változata Aczél Géza verseiben, mert verseinek címzettje van, az önmegszólításokon kívül, vagy azokkal párhuzamosan névtelen és sokszor (legtöbbször) nem is valóságos címzettje. Az *(ablak)halál* című versben a „virtuális” testvérről esik szó, „akinek a mindenkori vers íródik”, s azt kérdezi a versmondó én, „vajon értené-e az a másik”, „hogy nem egyszerűen csak az a macska / amin az elrozsdásodott keleti kocsi döcögve áthúzott” keltett rémületet, hanem annak felismerése is, hogy „bár mindegy mi pusztul saját véged ezekben átsugárzik / és jeges termeket épít koponyádba a

rémület”. Mintát és kulcsot ad e vers Aczél Géza verseinek megértéséhez. Az elégikusba ágyazódott mindennapok lírája, bár szó szerint értendő, mert szó szerinti jelentésének is erős poétikai hatása van, általánosítható mögöttes jelentést hordoz, amelybe rémületet keltve a koponyában „saját” – mindenki – sorsa „átsugárzik”. Aczél Géza ablak-verseit, szakács-verseit és a (szakma)alkony verseit is így lehet érteni: az erős poétikai hatású közvetlen jelentésrétegnek, a leírásban felidézett látványnak, képnek, emléknek az „én”-re vonatkozó háttérjelentése van, ami persze nem újdonsága a költői beszédnek, újdonság azonban, hogy Aczél Géza mindvégig eldöntetlenül hagyja az elsődleges és a háttérjelentés fontossági sorrendjét. Verseinek hely- és helyzetleírásai azért nem értelmezhetők allegóriaként, mert nem oldódnak fel, nem tűnnek el a háttérjelentésben, hanem mindvégig együtt marad a két jelentés, kölcsönösen feltételezik egymást a vers poétikai hatásában. E párhuzamosság fenntartásához a címzett közreműködése kell, a „virtuális testvére”, akinek „a vers íródik”.

A történeti utalások, a jelen történései, a kiemelt időszerűségek Aczél Géza versírásának másik megkülönböztető jegye. Már korai verseiben gyakran fordulnak elő a „haza” meg a „magyar” szavak, ez akkor még a képviseleti líra hatásának volt betudható, későbbi lírájában, az ablak-, a szakma- meg a szakács-versekben azonban már inkább annak, hogy Aczél Géza nem lépett el a kor kihívásai elől, hagyta, hogy versére „rámásson” a kor és az időszerűség, mert bár versét mindenben a nyelviség határozza meg, hozzá is szól a korhoz. Erről nyilatkozik az *öt tétel* első versében: „belátható ily hosszú cím után nehéz kiröpíteni a verset / már pedig aki a röpítéshez nem ért s nem tudja a kiszabadult / szót mikor s mely pontján az ívnek kapják fel légáramok / s hogyan karmol az érzékeny idegekbe a földúsított / jelentés mely még szikkadt korunkban is kivált némi / szellemi izgalmat s annyi fáradságot mindenképpen érdemel / hogy megíródjon a mű gyalogoljon új dimenziókba a gondolat / hisz helyette ugyan mit csinálhatna a költő” (*andrej tarhanov vogul költővel és taisza szeburova osztják újságírójával beszélgetünk a féhér asztalnál s rájuk a pirított cibolyafenyő magot*). Valóban, mit csinálhatna a költő mást, mint hogy „röpítse” a verset, a röpítéssel dúsítsa fel a jelentést, és váltson ki „némi szellemi izgalmat”. Ezt a „szellemi izgalmat” pedig a nyelvi látomásosság mellett éppen a történelemre meg az időszerűre való utalások válthatják ki, de csak akkor, ha valóban ível a „röpített” vers. Aczél Géza versét az elégikus ironia és az ironikus elégia röpíti mind a történelmen, mind a jelenen át: „jó hogy őseink kilovagoltak a tundrás hazából / jó megfontolt őseinknek hogy a szarvasok földjén maradtak”. Így ágyazódik Aczél Géza verse a jelenbe és vált ki „némi” szellemi izgalmat, ám csak azért, mert Kaszákon és Füst Milánon iskolázott, az avantgárdot hagyományának választó költő szólal meg az ő verseiben, aki a személyességet és a szubjektívet hozza vissza a lírába. Összegyűjtött versei kötetének címe is – *(fél)édes hendikep* – az ironikus és önironikus versbeszéd elégiát fenntartó változatát nevezi meg.

2. Aczél Géza: *(vissza)galopp*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2007

Aczél Gézának az elmúlt évben *(fél)édes hendikep* címen kiadott összegyűjtött versei után új verseket tartalmazó kötete jelent meg. Költészetének számadása és összegzése egyszerre az összegyűjtötteket tartalmazó könyv, az új kötet pedig a költő életének lírai összegzése meg számadás is, hiszen az életalkony felé közeledő életrajz egymást követő állomásait, a születéstől kezdődően „az embert lassacskán bekerítő” elmúlásig veszi sorra. Az emlékezés könyve tehát a *(vissza)galopp*, hangvétele ezért erősen elégikus, de a vissza-visszatérő belenyugvó szomorúságot sorozatosan törlik meg ironikus, főként önironikus felhangok, így aztán az emlékezés lírai műveletei minduntalan az irónia felügyeletének és ellenőrzésének vannak kitéve. Az irónia már csak ilyen, nem engedi elszabadulni az emlékezés, a vesztés, a lemondás, a szomorúság, az ebből fakadó érzelmesség nyelvezetét, féken tartja a lírát, ugyanakkor mérlegelésre is késztet, mi az, ami egy életrajzból szavakkal, képekkel, rímekkel, beszédritmussal megőrzésre érdemes.

Hogy az emlékezés „fekete-fehér moziján” megjelenő képeket és történeteket az iróniával felügyelt elégikusság gazdag eszköztárával megszólaltathassa, Aczél Géza a költői beszéd egészen sajátos változatát alakította ki. Két korábbi kötetének verseiben, az *(ablak)(szakács)* (2003) és a *(szakma)alkony* (2006) című könyvekben, már jól felismerhető a műfaji határokat sorozatosan sértő formája Aczél Géza új verseinek. (Ezek teszik az összegyűjtötteket tartalmazó könyv súlypontját is.) Ott tette próbára a verses beszéd és a prózai beszéd együttes megformálásának lehetőségét. Nyilván abból a meggyőződésből kiindulva, hogy ha beszélünk, történetekben beszélünk, hogy végül is az időtlen jelenben mozdulatlanak tűnő költői kép is valamely elhomályosított történet része és függvénye. Éppígy, ha szabadon beszélünk, nem mondjuk ki a pontot, a vesszőt, a pontosvesszőt, elhagyjuk a szabályos mondatszerkesztés interpunkciós jelölését, csak mondjuk a mondhatót, „fekete-fehéren”, és épp ezért érthetően, követhetően, értelmezhetően. A történeti avantgárd nyoma is ott van Aczél Géza központozást kerülő verssoraiiban, elégikus emlékezéseiben, de ennél határozottabban van jelen az emlékezés szabad asszociációs hálója, ezzel együtt a líra és a próza egybeékelése. Aczél Géza egybeírt hát verset és történetet, lírát és epikát, és ennek az egybeírásnak eredménye lett az a végsőkéig kimunkált egész könyvoldalt betöltő, írásjelek nélküli széles verssor, amelyben azonban a hagyományos lírai beszéd jelei, rímek főként, de jól felismerhetően ritmikus szerkezetek, jól elkülöníthető hagyományos sorfélék, itt-ott még klasszikus verslábak is meghúzódnak. A látszólag véletlenül előforduló rímek, az ilyenek: „hol van akkor már a *haza* belül a lélek *laza* szövete”, itt még az alliteráló *l* hangokkal is felerősítve, aztán a következő példa: „a két *állásra* négy éhes *szájra* hangszerelt kor”, aztán „a flaszteron úgy közlekedtünk birizdó törzsőrmes-

ter után kissé *guggolva* vissza a honvédelmi *hutorba* (a gyengébbek kedvéért oroszul tanya)”, majd így folytatódik a verssor: „ezt a fáradt rímet megengedte akkor a nagypolitika”, amivel a költő azt jelzi, szándékosan helyezi el a hosszú sorok belsejében ezeket a kis verstani jeleket, afféle kis taposóaknákat, amivel a versek/fejezetek széles sorain araszoló olvasó figyelmét emeli vissza a nyelv hatalmát hirdető vers világába. Merthogy az olvasó életrajzi verseket olvasva nagyon hajlamos inkább az életrajzra, nem a versre figyelni. Jó, ha eközben az olvasó robbanékony kis alliterációkba botlik, ilyenekbe például: „kezdet korához képest”, „koron kívüli kis diákok”, „bágyadt bús tömeg”, mert ezáltal a vers figyelmeztető tábláiba ütközik, amely táblákon ott áll az elődök neve, akiknek emléke előtt tisztelgés a szövegbe ágyazott verstani jel. Sajátos „líriko-epikus folytonosság” olvasható ki e jelekből, amit csak felelősít Aczél Géának majdnem fölényes önidézte: „nem érdekel ha olykor döccen a *jambus* s akár a lerobbant *busz* fél távról a végállomásra bedöcögök”. A „jambus” és a „busz” rímpár a sor kontextusában éppúgy döcög, mint a lerobbant autóbusz. Annak a költőnek a beszédmódját sajátosítják az ilyen verstani jelek, aki tudja, hogy szakmájának anyaga a nyelv. Ahogyan a gyerekkorban „a költői metaforák mögött fölsejlik a nyelv hatalma”, úgy sejlik fel Aczél Géza verseiben rímek és alliterációk, verslábak nyomaiban a költészet ironiával féken tartott hatalma. Az a többlet, amit felismerhetővé, ám ki nem mondhatóvá tesz a versbeszéd. Ezek azok az „eszméltető nyelvek melyekbe az ember beledermed”. Mindennek háttérben a mindennapi, vagy éppen mindennapinak feltüntetett történések, emlékek, mozdulatok és tekintetek felidézése látható meg, nemegyszer különös motívumhálózatot alkotva, amilyen az *(ablak)szakács* című kötetben a főzés művelete, ételek repertoárja, ízék érzékelése, az új kötetben pedig az élet állomásai. Rejlik valamilyen mély lemondás, erős rezignáció az ilyen líriko-epikus beszédmódban, de felsejlik benne a hagyományválasztás művelete is, a csupán epikus mezben kifejezhető lírai tapasztalatok közlése, amilyen tradíciót Arany János hagyott örökül a magyar költészetnek. Aczél Géza ebben, a hagyomány által támogatott, de az avantgárd által is megsuhintott, verset és prózát ötvöző műfajban találta meg sokáig keresett saját hangját, a *(szakma)alkony* kései óráiban, akkor, amikor már a költői szakma és a költői létezés felett is az elmúlás felhői tornyosulnak.

A *(vissza)galopp*ban közölt verses prózák még határozottabban lépnek tovább az előző két kötetben kidolgozott közlésmód útján. Már teljesen szuverénul kezeli a lírát és prózát ötvöző költői beszédmódot, már egyszerre és egy időben emlegetheti a tudós Aranyt és a négyosztályos Kassákot, már el is gúnyolódhat saját líriko-epikus diskurzusa felett, már a saját meglett beszédmódját és verseinek formáját is kitheti a gúnyolódás felhangjainak.

A *(vissza)galopp* versei nyugodtan tekinthetők egy lehetséges verses regény fejezeteinek is. A kötet összesen huszonegy cím nélküli, csak számjeggyel jelölt verse e regény huszonegy fejezetének vehető, vagyis a kötet regényként is

olvasható, mégpedig önéletrajzi regényként, hiszen a versek/fejezetek a születéstől kezdődően a gyerekkoron, a serdülőkoron, a fájdalmas férfikoron az élet alkonyán idejéig követik nyomon az (ön)életrajz stációit. A számadás, de egyúttal a leszámolás versei/fejezetei a cím nélküli szövegek, tárgyuk az életrajz egy-egy állomása. A születés, a gyerekkor képei, a serdülés éve, első szerelmek, első irodalmi élmények, katonaság, az első házasság, a gyerekek születése, a pályakezdés – Aczél Géza filológusnak készült, ennek bizonyossága a Tamkó Sírátó Károlyról kiadott, majd később a Kassákról szóló monográfia, azután kilépve a filológia vonzásköréből szerkesztőként él tovább – a költészet felfedezése, a második házasság, majd az élet rendje szerint az életalkony tapasztalatai... Mindez egy-egy líriko-epikus versben/fejezetben nagyon erős iróniával előadva. Aczél Géza iróniáját és öniróniáját, csendes gúnyolódását akkor lehet „igazán érteni ha egy elkoszolódott társadalomban visszanezi az ember belső fekete-fehér mozáján” a magáénak mondott életrajzot, az évek során befutott pályát. „Keserű iróniába mártott tollam peremén” – mondja Aczél Géza, jöttek elő az életrajz képei, az ötvenes évek, majd a hatvanasok, hetvenesek és a későbbiek, „a puha diktatúra tisztos lamurja”, a szülők, a házasság(ok), a gyerekek, ezzel együtt a panelban egyre méretesebb lakások, sőt a kiskert is, ahol nagy igyekezetében az egész család ezt-azt megtermelt. Aczél Géza nem távolítja el magától az életrajz állomásait, nem tör pácát saját élete felett, főként pedig senkit sem vádol, senkin nem kér semmit számon, nem oszt ki utólagos igazságokat, vagyis az életrajzot az élet egyik megélt változatának tekinti, amely változatnak csak egyetlen hőse lehet, a lírai én, aki/amely itt az elbeszélő nézőpontjából szólal meg, minek folytán a közvetlen tapasztalat a nyelv anyagában a fikció, azaz a mű felé mozdul el. Érdemes ezért egy hosszabb idézettel illusztrálni Aczél Géza saját költői/írói módszerének leírását: „tudom a kompozíciót most kissé szét kellene zilálni hisz a művészi rendetlenséghez / fölért a tudat ilyenkor már meredek lírai átlókkal szokott a műben dolgozni az önmagát / műegésszé gerjesztő indulat mielőtt a tompa epikus kényszer tömör úthengere belevág / hogy jellegtelen szürke sorssá morzsolgassa mit partikuláris nóvumként üzen e világ / de hát utószor gerjedeznek sivár életem komikus epizódjai a magas kultúra látszataért”. Ez a hosszú idézet, összesen öt sor a *(vissza)galopp* tizenötödik verséből/fejezetéből, magában foglalja mindazt, amit a kötet, az önéletrajzi verses regény olvasója megtapasztalhat, legelső sorban az öngúny által ellenőrzött elégikus hangvételt, azután a mondatszerkesztés beszédszerűségét, nem utolsósorban a beszélő, a lírai én vagy az elbeszélő távolságtartását a műtől, a „műegésszé gerjedő indulat”-tól, ami egyáltalán nem a laza hivalkodás jele, sokkal inkább tekinthető az avantgárd dal érintett lírai beszéd posztmodern tapasztalatának. Aczél Géza a modernség változatain, az avantgárd és a neoavantgárd irányain iskolázott költő, akit a nyelv hatalmának felfedezése irányított az életrajz tapasztalatvilágának kifejezése felé.